BOQIY QADRIYATLAR

Tunsunov Jovli Narzullayevich,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tarix va falsafa kafedrasi dotsenti, tarix fanlari nomzodi
UDK: 94(575.1)
https://orcid.org/0009-0007-2912-4887

Annotatsiya: Maqolada oila, oilaviy munosabatlar masalalari yoritib berilgan. Keksa avlod vakillaridagi tajriba, o‘git, nasihatning oilaviy munosabatlarni tashkil etishda o‘ziga xos ta’siri xususiyatlari bayon etilgan. Keksalarning o‘zbek oilalari shaxslararo munosabatida ma’naviy-axloqiy muhitni shakllantirishdagi ta’siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: oila, oilaviy hayot, oila munosabatlari, keksalar, keksalik davri, oila muhiti, oila ta’siri, keksalar tajribasi, keksalar o‘giti, farzand, ma’naviy-axloqiy muhit.

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы семьи и семейных отношений. Описаны особенности специфического влияния опыта, обучения, советов представителей старшего поколения на организатsiю семейных отношений. Анализируется влияние пожилых людей на формирование духовно-нравственной среды в межличностных отношениях узбекских семей.

Ключевые слова: семья, семейная жизнь, семейные отношения, пожилые люди, старость, семейная среда, влияние семьи, опыт пожилых людей, воспитание пожилых людей, ребенок, духовно-нравственная среда.

Abstract: The article describes issues of family and family relations. Features of the specific influence of the experience, training, advice of the representatives of the older generation on the organization of family relations are described. The impact of the elderly on the formation of the spiritual and moral environment in the interpersonal relations of Uzbek families is analyzed.

Key words: family, family life, family relations, elderly, old age, family environment, family influence, experience of the elderly, education of the elderly, child, spiritual and moral environment.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION). Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas Vatan sanalgan. Agar oila sog‘lom va mustahkam bo‘lsa, mahallada tinchlik va hamjihatlikka erishiladi. Binobarin, mahalla-yurt mustahkam bo‘lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi. Zero, oila farovonligi – milliy farovonlik asosidir. Xalqimiz tarixiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, eng qimmatli an’analar: halollik, rostgo‘ylik, or-nomus, sharm-u hayo, mehr-u oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, eng avvalo, oilada shakllangan[1].

Darhaqiqat, oilada shaxslararo munosabatlarning bir necha turlari amalga oshadi, ya’ni milliy mafkuramizga oid ilk tushunchalar avvalo oila muhitida singadi va bu jarayon bobolar o‘giti, ota ibrati, ona mehri orqali amalga oshadi. O‘zbek oilalarida shaxslararo munosabatda ma’naviy-axloqiy muhitni shakllantirishda keksalarning o‘z o‘rni bor. Ular ajdodlar yaratgan boy ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning xazinaboni, davomchisi va yangi sharoitlarning bunyodkori sifatida yosh avlodni tarbiyalovchi beminnat murabbiy sanaladi. Xalqimiz tomonidan asrab-avaylanib kelayotgan boqiy qadriyatlar mavzusini yoritish hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Keksalar haqida gap ketganda, biz ularni xonadonimiz farishtasi, xayr-u barakasi, deb ataymiz. Xalq donoligi, ming yillik tajribalar, milliy an’analar qariyalarimiz ongi, faoliyati, turmush tarzida

jamlangandir. Ular yosh avlodning ustozi, murabbiysi, hayot dorilfununidir.

Donishmandlar «Qari bilganini pari bilmas», deb bejiz aytishmagan. Yosh avlodni tarbiyalashda keksa avlodning xizmati benihoya bo‘lib, bobo va buvilar oilada tarbiyani mukammal yo‘lga qo‘yishda, chinakam xalqchil tarbiya, oilaviy tarbiyani yaratishda jonkuyarlik qilib kelganlar, yoshlarga ta’sir etishning eng samarali shakllarini tanlaganlar. Katta avlod vakillari oilaning ma’naviy rahbarlari ham bo‘lishadi. Xuddi shu keksalar tufayli xonadonimiz fayzli, to‘kin va osoyishtadir. Ular bolalarni jonlaridan ortiq suyadilar, nevaralari-yu chevaralarini «danagimning mag‘izi» deb quvvatlanadilar, ertag-u, naqllar aytib hayot sabog‘ini beradilar. Ayniqsa, onasi yo otasi hayotdan erta ketsa, unda ular o‘sha bolalarga ota yo ona o‘rnini bildirmay, nevaram deb emas, balki bolam deb, o‘ksitmay voyaga etkazishga harakat qiladilar, bunda ularning hayotiy tajribalari, aniqrog‘i yaqin o‘tmishda o‘zlarining shunday «tarbiyalash sinovlari»dan o‘tganliklari asqotadi. Ular bolalarga xalq urf-odatlari, ilg‘or an’analarini o‘rgatish bilan cheklanib qolmaydilar, o‘z o‘rnaklari bilan ham saboq beradilar. Bu – o‘zbek turmush tarzining milliyligi alomati.

Xalqning madaniy taraqqiyotidagi yuksalish katta avlodni e’zozlash va hurmat qilish bilan ham bog‘liqdir. Inson o‘z hayotida qanday yo‘lni tanlaganidan qat’i nazar, unga yoshi ulug‘ kishilar tomonidan hayotiy nasihat, o‘git sifatida etkazib berilgan donolik, hikmatlar uni muvaffaqiyatlar sari etaklaydi. Donishmandlik va tajriba orttirish hech qachon o‘z kuchini yo‘qotmaydi. Aksincha, ma’naviy takomil uchun yangidan-yangi sur’atlarda yuksalib boraveradi.

Aynan keksalar tajribasi yoshlarning aniq hayotiy pozitsiyani tanlab olishida muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Keksalar hayotidan lavhalar, ibratli hikoyalar, o‘zi va o‘zgalarning xatolarini o‘z vaqtida payqab olish, mehribonlik ko‘rsatishga intilish va boshqalar – bularning barcha-barchasi ma’naviy yuksalish uchun rag‘batlantiruvchi turtki bo‘la oladi. Shuningdek, katta avlodning hayotiy tajribasi va donishmandligi oilalarda bunday axloqiy me’yorlarning qaror topishida qo‘l keladi. Keksalarning yoshlarga qiladigan pand-nasihatlari ularda tafakkurni shakllantirib, to‘g‘ri hayotiy maqsadni tanlab olishga yordam berishi mumkin. Islomda qarindoshlar va yaqinlarning holidan xabar olish ham asosiy burchlardan hisoblanadi. Inson har doim, hamma vaqt bag‘rikeng bo‘lishi kerak, ayniqsa, yoshi ulug‘ kishilarni e’zozlash, ularga yordam ko‘rsatib turish lozim.

Ulug‘ bobokalonimiz, sohibqiron Amir Temurning etti yillik yurishi paytida Mordin qal’asi qamal qilinadi. Qamal chog‘ida Mirzo Ulug‘bek tug‘ilgani haqida xabar keladi. Saroy munajjimlarining bashoratiga ko‘ra, Mirzo Ulug‘bekning kelajakda ham sulton, ham ulkan olim bo‘lishi bildiriladi. Amir Temur bu xabardan juda ham sevinadi.

Amir Temur xonadonida o‘rnatilgan tartibga ko‘ra, shahzodalar tarbiyasi ularning onalari zimmasida emas, balki buvi-bibilari zimmasida bo‘lgan. Mirzo Ulug‘bekning onasi Gavharshodbegim bo‘la turib, uning oilaviy tarbiyasi bilan Saroymulkxonim shug‘ullangan. Amir Temur bobo sifatida Mirzo Ulug‘bekning harbiy ish, davlatni boshqarish, ilm egallash borasidagi tarbiyasiga alohida e’tibor qaratadi. Natijada Mirzo Ulug‘bek nodir shaxs, ma’rifatparvar davlat arbobi, butun dunyoga mashhur olim bo‘lib etishadi.

Amir Temur farzandlari, nabiralarining kelajagi oldidagi otalik, bobolik burchi va mas’uliyatini chuqur anglaganligi diqqatga sazovordir. «Temur tuzuklari»da sohibqiron o‘z avlodlarining oila qurishi, sog‘lom farzandlar ko‘rishi haqida astoydil qayg‘urganligini ko‘rsatuvchi shunday fikrlar bor: «O‘g‘illarim, nabiralarim va yaqinlarimni uylantirish tashvishida kelin izlamoqqa e’tibor berdim. Bu ishni davlat yumushlari bilan teng ko‘rdim. Kelin bo‘lmishning nasl-nasabini, etti pushtini surishtirdim. Xos odamlar orqali sog‘lik-salomatligini, jismonan kamolotini aniqladim. Kelin bo‘lmish nasli-nasabi, odob-axloqi,

sog‘lom va baquvvatligi bilan barcha qusurlardan xoli bo‘lsagina, el-yurtga to‘y-tomosha berib, kelin tushirdim. O‘g‘illarim, nabiralarim va yaqinlarimga biron tomchi sharob ichib, xotinlariga yaqinlashishni man etdim. Zero, sharobning ta’sirida bunyodga kelgan farzand nasl-nasabining buzilishiga ta’sir etgay, debon shu pokiza yo‘lni tutdim»[2].

Umuman olganda, psixologiyadan ma’lumki, bolalik davrida yosh xususiyatiga ko‘ra bola shaxsi atrofidagi narsa, hodisa, voqealarga nisbatan qiziqishi nihoyatda ortadi. Shuning uchun ham bolalik davrining dastlabki 3–6 yosh pallasi o‘ta qiziquvchanlik davri ham deb ataladi. Bu davrda ona uy yumushlari, ro‘zg‘or ishlari, ayrimlari esa umuman ijtimoiy-jamoat ishlari bilan band bo‘lsalar, bolaning qiziqishi, intilishi va yuzaga kelgan ko‘plab savollariga javob bera olmaydilar. Bu davrda bolaning fikri to‘la shakllanishi uchun uning savollariga javob topib bera oladigan suhbatdosh kerakdir. Uning nafaqadagi buvisi, bobosi bu vazifani ado eta oladi. Chunki nafaqadagi kishilarning yosh xususiyatida muloqotga ehtiyoj, kim bilan bo‘lsa-da, o‘z hayotiy tajribalari bilan bo‘lishish, o‘z kechinmalarini so‘zlab berish hissi yuqori darajada ifodalangan bo‘ladi va bolaning savollariga ular bemalol javob topib bera oladilar.

Natijada bobo, buvisining muloqoti bola fikr doirasi keng bo‘lishiga yordam beradi. Ayniqsa, oilaviy munosabatlarda erta shakllangan «bola-buvi», «bola-bobo» tizimi bolaning mustaqil fikrlaydigan, erkin va tarbiyalangan shaxs sifatida voyaga etishida etarli darajada zamin yaratadi. Buvijonlarimiz allalarni shunday mehr bilan aytadilarki, bunday allalar farzandlarimizga o‘z ta’sirini o‘tkazmay qo‘ymaydi, alla eshitgan farzandlarning mehr-u muhabbatli bo‘lishi har tomonlama tasdiqlangan. Bobo va buvilar nevaralariga oilada amalga oshiriladigan ishlarni o‘z tajribalariga tayanib o‘rgatishda katta hissa qo‘shadilar. Oilaviy munosabatlarda tarbiyaviy, psixologik, hissiy, iqtisodiy va boshqa vazifalarning amalga oshirilishi kuzatiladi.

Oila tarbiyasi – oilada ota-onalar, bobo-buvilar, umuman katta yoshli qarindoshlar tomonidan bolalarni tarbiyalash jarayoni bo‘lib, azaliy turkiy udumga ko‘ra ota-onalarga qaraganda bolaga bobo-buvilarning tarbiyaviy ta’siri kuchli bo‘lgan.

O‘zbek millatiga xos urf-odatlarimiz, udumlarimiz bo‘lmish «sovchilik», «oq o‘rar», to‘y marosimlari va beshik to‘ylar keksalarimiz boshchiligida o‘tadi. Hech bir o‘zbek oilasi yo‘qki, bunday marosimlarni o‘z bobo-buvijonlarisiz o‘tkazsa. Masalan, sovchilikda hal qiluvchi bosqichni buvajonlarimiz va buvijonlarimiz amalga oshiradilar. Kelinni o‘zlari ko‘radilar yoki kuyov bilan o‘zlari suhbat quradilar. «Oq o‘rar» va to‘y marosimlarimiz ham ularning pok duolari bilan boshlanadi. Keyinchalik yoshlar farzandli bo‘lganlarida esa eng katta «suyunchi»ni o‘zlari oladilar. Lekin shu bilan birga «Azon aytish», «Cho‘miltirish» va «Beshikka belash» kabi udumlarimiz ham ularsiz o‘tmaydi.

Keksalarimizning oilani tinchligi, mustahkamligiga ham ta’siri katta. Masalan, keksalar bor joyda ularning hurmatini qilib tinchlik saqlanadi, turli nizoli munosabatlar o‘rnatishdan tiyiladi. «Otam hurmati», «Onam hurmati» kabi iboralar qo‘llanadi. Yana bir tomoni, keksalar shunday nizoli vaziyatlarni to‘g‘ri hal qilishda etakchi bo‘ladilar, ular orqali oiladagi turli nizolar bartaraf etiladi. Shuning uchun ham oilasi ibratli keksalardan iborat mahallada oqsoqollar majlislari tashkil etiladi. Mahallada ko‘rilayotgan muammoli vaziyatlar ham keksalarimiz ishtirokida hal qilinadi. Lekin hozirgi oilalarni kuzatadigan bo‘lsak, aksariyat oilalar nuklear, ya’ni er-xotin va farzandlardan iboratdir [3]. «Nuklear» lotincha so‘zdan olingan bo‘lib, lug‘aviy ma’nosi «yadro» demakdir[4]. Bunday oilalarda tarbiya olayotgan bolalar xususiyatlarida salbiy xislatlar ham shakllanadi:

- nazorat kamligi tufayli ko‘cha muhitiga ta’sirchan bo‘ladilar;

- ota-onalari ish faoliyati bilan band bo‘lgan vaqtlarda kun tartiblarini o‘zlaricha tashkil etadilar;
- bo‘sh vaqtlarini uydan tashqarida o‘tkazadilar;
- daydilik, ichish-chekish odatlari paydo bo‘ladi;
- katta avlod vakillariga nisbatan munosabatlarida izzat-hurmat qilish qoidalariga kam darajada rioya qilinadi.

Keyinchalik bunday mafkura ta’sirida keksalarga nisbatan e’zoz va hurmat emas, balki noo‘rin munosabatlar shakllanadi. Afsuski, qariyalar uylarining O‘zbekistonda ham borligi, o‘z halovatini o‘ylagan ayrim farzandlarning keksayib qolgan ota-onalarini shunday g‘aribxonalarga joylashtirishi ham haqiqat, bunday farzandlar ertaga o‘zlarini ham shunday qismat kutayotganini o‘ylamaydilar.

Holbuki, ota-onalari keksayganda xizmatlarini qilib, duolarini olmagan farzand qarg‘ishga uchrashi haqida hadisi sharif ham bor[5].

Abu Hurayra aytadilar: «Xor bo‘lsin, xor bo‘lsin, xor bo‘lsin!» – o‘n marotaba takror qildilar. Shunda sahobalar: «Yo, Rasulullоh, kimni aytayapsiz?», deb so‘rashdi. Rasulullоh: «Ota-onasining ikkalasi yoxud bittalari keksayib qolgan vaqtida (ularni rozi qilmay) o‘zini do‘zaxga tushishga mubtalo qilgan kishini», dedilar [6]. Boshqa bir hadisda esa: «Kim ota-onasini rozi qilsa, unga tubo[7] nasib bo‘lib, Alloh taolo uning umrini ham ziyoda qiladi»[8], deyilgan. Shu hadislar zamirida tug‘ilib, ajdodlarimiz tajribasida sinalgan «Ota rozi – xudo rozi» naqli ham keksa avlodni hurmat qilish an’anasini shakllantirishda o‘zgacha xizmat qiladi. Binobarin, keksa avlodni hurmat qilish, ehtiyot qilib avaylash, ehtiyojlarini ta’minlash o‘zbek oilalarining betakror fazilatlariga aylangan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining XIV bobi «Oila»ga oid to‘rtta moddadan iborat bo‘lib, uning 80-moddasida ota-onalarni e’zozlash kabi an’anaviy milliy qadriyat qonun kuchi bilan mustahkamlangandir: «Voyaga etgan mehnatga layoqatli farzandlar o‘z ota-onalari haqida g‘amxo‘rlik qilishga majburdirlar»[9].

Chindan ham, hayotning achchiq-chuchugini tatib, xilma-xil sinovlarda toblanib zakovat timsoliga aylangan keksa avlodning ezgu-o‘git nasihatlari oilalar ma’naviy-axloqiy kamolotining mustahkam poydevori hisoblanadi. Ayni chog‘da shu ma’naviy poydevor qay darajada ekanligi jamoatchilik fikriga daxldorligi bilan ham benihoya qimmatlidir.

Oila har bir insonning ma’naviy-axloqiy jihatdan shakllanishi uchun eng qadrli maskandir. Shunday ekan, keksalarning hayotiy tajribasi, ibrati, sabog‘i orqali oilada shaxslararo munosabatlarni tashkil etish insonni komillik, odob-axloq sari etaklashi shubhasizdir.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, Vatanimiz ravnaqi, uning kelajagi bo‘lmish yosh avlodni munosib darajada tarbiyalashda, shuningdek, boy tariximizning o‘chmas sahifalari, ajdodlarimizning buyuk merosini, qadriyat va urf-odatlarimizni kelajak avlodga etkazishda o‘zining matonati, irodasi bilan fidoyilik qilayotgan keksa avlod vakillari davlatimiz va Prezidentimizning e’tiborida ekan, ular hamisha e’zoz va ehtiromda bo‘ladilar.

Demak, ma’naviy merosimizni yosh avlodga etkazishda keksa avlod vakillarining o‘rni beqiyos. Keksalarning jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Qariyalarning roli va o‘rni qay darajada bo‘lsa, oila shu darajada mustahkam, tinch va farovon bo‘ladi.

ADABIYOT VA MANBALAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: «O‘zbekiston», 2023. –B. 39.

2. Akramova F.A. Insoniy munosabatlar psixologiyasi. – T.: «Shams-A», 2005. –B. 68.
3. Amir Temur o‘gitlari: To‘plam. / Tuzuvchilar: B.Axmedov, A.Aminov. – T.: «Navro‘z», 1992. –B. 64.
4. Imom Ismoil al-Buxoriy. Al-adab al-mufrad (Adab durdonalari). – T.: «O‘zbekiston», 1990. –B. 20.
5. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. // O‘quv qo‘llanma. – T., 2006. –B. 142.
6. Karimova V.M., Akramova F.A. Psixologiya. Ma’ruzalar matni. – T.: TDIU, 2005. –B. 210.
7. Safarov O., Mahmudov M. Oila ma’naviyati. – T.: «Ma’naviyat», 1998.
8. Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: «Sharq», 2008. –B. 296.
9. Shoumarov G‘.B. va boshqalar. 1001 savolga psixologning 1001 javobi. Uslubiy qo‘llanma. – T.: TDPU, 2014. – B. 312.